

Slivka, Michal

Mendikantské rehole v mestotvornom procese na Slovensku

Archaeologia historica. 2000, vol. 25, iss. [1], pp. 267-277

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140381>

Access Date: 16. 02. 2024

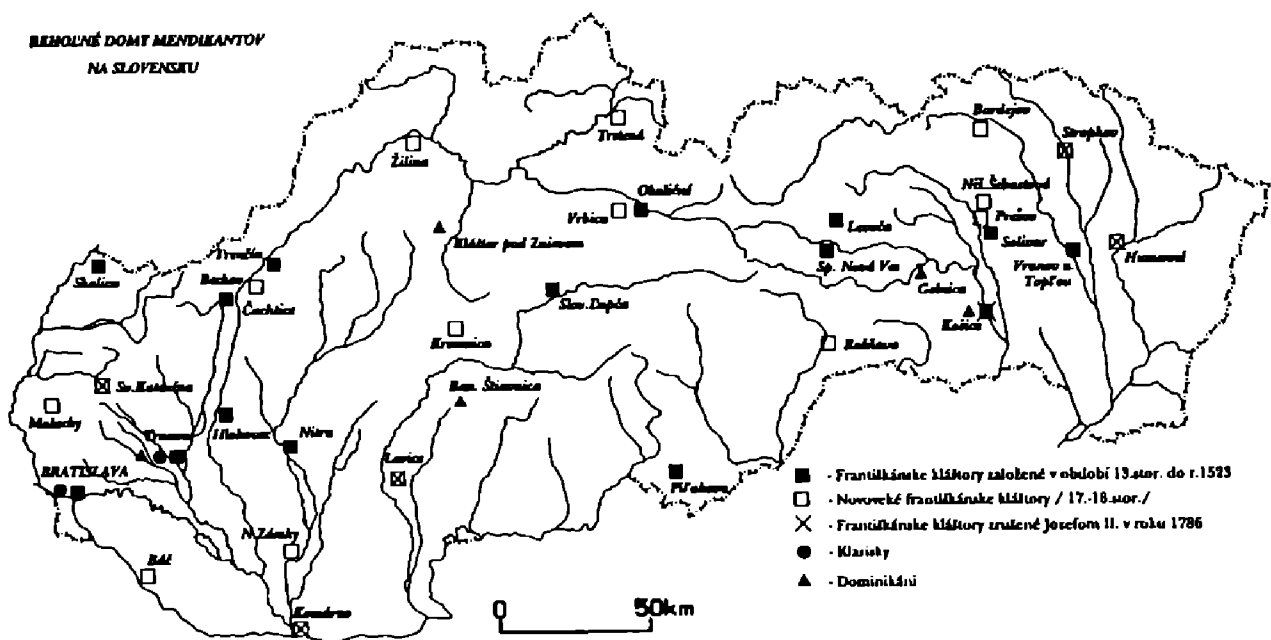
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Mendikantské rehole v mestotvornom procese na Slovensku

MICHAL SLIVKA

V otázke Th. Haeckera: „Čím by bol človek bez mesta, bez civitas, v ktorom sa udia- lo všetko ľudské i neľudské, božské a diabolské?“ možno hľadať veľa odpovedí, už len z dôvodu, že mesto bolo a je obrazom koncentrovaného a najintenzívnejšieho organizmu, ktorý spoločenský život pojmá vo všetkých potrebách a štrukturálnych funkciách. Rovna- ko v antike, ako aj v stredoveku, ba i v súčasnosti. Práve mesto postuluje pluralitný princíp, nakoľko ono je princípom nielen avantgardného pokroku, ale aj princípom revolučnosti. Princípom energie radiálnej a konečne svojimi duchovnými hodnotami predstavuje najvyšš nasýtené kultúrne prostredie (Hanus 1997, s. 229). V procese formovania európskych miest v inštitucionálnom zmysle, kde sa koordinuje časová, priestorová a sociálna dimenzia ľudské- ho jednanja – tie na začiatku 13. storočia vyvolali potrebu nových typov monastických inštitúcií. Totiž v novom modele spoločnosti v celoeurópskom meradle odumiera starý feu- dálny poriadok, a v ňom do istej miery i klasický mníšsky systém. Ten na jednej strane znač- nou mierou prispel do procesu veľkej agrárnej revolúcie (Gimpel 1981, s. 51n.), na druhej strane už nemohol čeliť novým podmienkam doby, poznačenej peňažno-tovarovej výmene. Samozrejme, vo vznikajúcich mestách s novou kategóriou obyvateľstva – meštianstvom – sociálne a intelektuálne značne diferencovaným. Na všetky problémy, ktoré doba postulo- vala, cirkev musela reagovať. Proces laicizácie so sprievodnými hnutiami herézy najlepšie ilustrujú uznesenia lateránskych koncilov z roku 1179, hlavne IV. koncilu v roku 1215 (Je- dín 1988, s. 35–38; k hererickým hnutiam pozri P. Seifert–M. Pawlik 1997, tam lit. na s. 459– 466), ktoré mal do života uvádzať svetský i rehoľný klérus. Do klímu radikálnej politickej a hospodárskej premeny zapadá konštituovanie celkom nových rehoľných spoločenstiev, ktorých zakladatelia oživujú evanjeliový ideál chudoby. Predovšetkým František Bernardone z Assisi (1181–1226) a Dominik Guzman z Caleurega v dnešnom severnom Španielsku

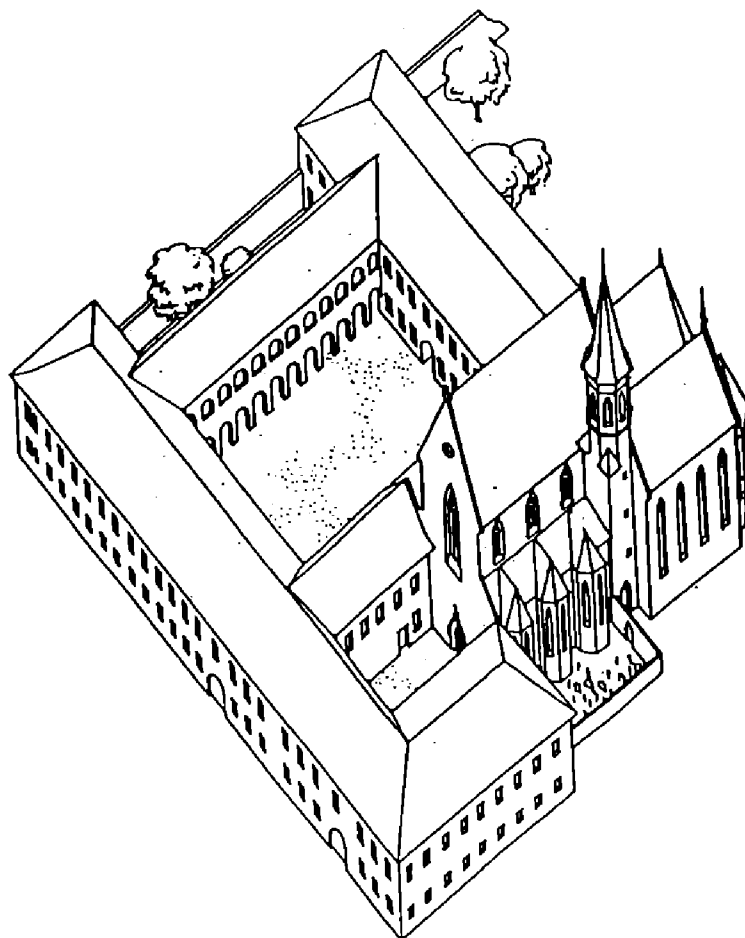

Obr. 1. Mendikantské rehole na Slovensku.

(1170–1221), o ktorých Dante napísal, že „vyšli na svet ako Slnko“ a dvojicu zakladateľov označil „za najkrajšiu a najčistejšiu slávu svojej doby“. Prelomové 13. storočie je ich storočím (Gemelli 1948, s. 101), nakoľko len nasledovníci sv. Františka vytvorili armádu okolo 40 000 ľudí. Rovnako i u nás (v širších uhorských pomeroch) sa do vznikajúcich miest rýchlo etabovali žobravé rehole, predovšetkým dominikáni a minoriti, ktorí sa orientovali na pastoračiu mestského obyvateľstva (Menzel 1991, s. 339n., Vauchez 1996, s. 109–120). V prislovečných kázaniach niektorí pôsobili viac rozumom (dominikáni s naplňaním veľkej scholastickej syntézy), druhí srdcom (františkáni), iní kládli dôraz na duchovnú správu (augustiniáni). Iní zasa na modlitbu a askézu (karmelitáni) a neskoršie vytvorili podmienky pre sústredenie prvých špeciálne vedených zdravotníkov (milosrdní bratia). Nové mendikantské kláštory sa organizačne začali združovať do rehoľných provincií, ktoré často neboli totožné s tradičnou diecéznou organizáciou. Zo staršej, ale aj novej prehľadnej literatúry rovnako vyplýva, že do Uhorska sa prví „chudobní bratia“ dostávajú ešte za života svojho zakladateľa (dominikáni), alebo tesne po smrti (minoriti – Holzapfel 1909, s. 8; Pfeiffer 1912, s. 8–26; Karácsonyi 1922, s. 13–16). Nespôsobili to ani tak geografické okolnosti, ale skôr šíriace sa heretické hnutie z juhu krajiny (s centrom v Bosne) a prebývanie cudzích nomádskych (nekresťanských) etnických skupín (Kumáni, Pečenehovia, Sikulovia), ktorých pramene v časoch tatárskych nájazdov uvádzajú až na 40 000 (Palóczi–Horváth 1989, Pletneva 1990, s. 79, 114 a 175). Misijná úloha medzi nimi pripadla dominikánom, ktorým už na druhej generálnej kapitule konanej v Bologni roku 1221 schválili samostatnú uhorskú provinciu, a vedením poverili profesora práva z bolonskej univerzity Pavla Hungarusa (Ferrarius 1637, s. 463 a 465; Pfeiffer 1912, s. 17, 22–26, 75–92; Hinnebusch 1966, s. 82 a 91). Dominikánsky prior Suibert vo svojom kronikárskom diele „*Commentariolum de provinciae Hungariae ordinibus*“, napísanom v roku 1259 uvádza, že „magister Paulus Hungarus“ bol so štyrmi bratmi vyslaný do Uhorska „per beatum Dominicum“ a jeho misia bola veľmi úspešná (podrobne komentuje Krsiák 1978, s. 137; z prameňov pápežskej kúrie 13. storočia jednako vyplýva záujem na obrátení [pokrstení] Kumánov, čo sa odrazilo i v uhorských synodálnych ustanoveniach – pozri Waldmüller 1987, s. 188–190, 194 a 199). Skupina v júni 1221 prišla najprv do Györu, kde medzi seba pribrali troch „scholarov“ a tak odišli (cez Vesprím) do kráľovského Stoličného Belehradu. Dostalo sa im mimoriadnej pánovnickej náklonnosti a priazne, hlavne rozmachu rehole za kráľovania Bélu IV. (1235–1270 – Mályusz 1933, s. 362n. Podobná situácia bola v susedných štátoch – pozri Jirásko 1979; Kejř 1998, s. 267–273; Kłoczowski 1956, s. 356 a 1975, s. 19n.; Kielar 1973). Ostrihomský arcibiskup Robert (francúzskeho pôvodu), ktorý energicky, ale cnostne sa venoval obráteniu pohanských Kumánov, ktorých vodcu v roku 1227 pokrstil a prvý biskup kumánskeho pôvodu, ktorému odovzdal mitru, patrili dominikánskej reholi (Patek 1914, s. 716; Fügedi 1970, s. 970 a 1981, s. 66). V roku 1277 bolo v Uhorsku (vrátane Dalmácie) 30 mužských a 2 ženské kláštory (Pfeiffer 1912, s. 27). Poľská provincia v tom čase vykazovala 39 konventov a české pomery vykazujú štatistiku 22 mužských a 6 ženských konventov (Kłoczowski 1981, s. 78; Koudelka 1956, s. 131).

Kontinuálny rozvoj žobravých reholí súvisel aj s trochu neskoršou urbanizáciou mnohých častí krajiny. Chudobní bratia poskytovali svoje služby novým mestám, hlavne v ekonomicky menej rozvinutých regiónoch. Úsilie bratov nájsť si svoje miesto až v stabilizovanej mestskej spoločnosti so zriadenými cirkevnými inštitúciami s nedotknuteľnými výsadami pozorujeme skôr v druhej polovici 13., no hlavne v 14. storočí. Prítomnosť žobravých reholí prispieva k lepšiemu poznaniu vývoja mesta, čo na príklade dominikánov preferujúcich obchodné centrá dá sa pre prvú polovicu 13. storočia pozorovať v Košiciach, i keď o počiatkoch dominikánov tu nie sú priame pramenné doklady. V doterajšej literatúre sa predpokladá, že sa tak stalo buď na konci vlády Ondreja II., alebo na počiatku vlády Bela IV. v Uhorsku, teda na počiatku 30. rokov 13. storočia (Pfeiffer 1912, s. 40; Horváth 1916, s. 190; Harsányi 1938, s. 81; Melníková 1993, s. 62). V druhej polovici 13. storočia sú doložené len dve dominikánske fundácie – v Banskej Štiavnici a v Trnave. Dominikáni sa

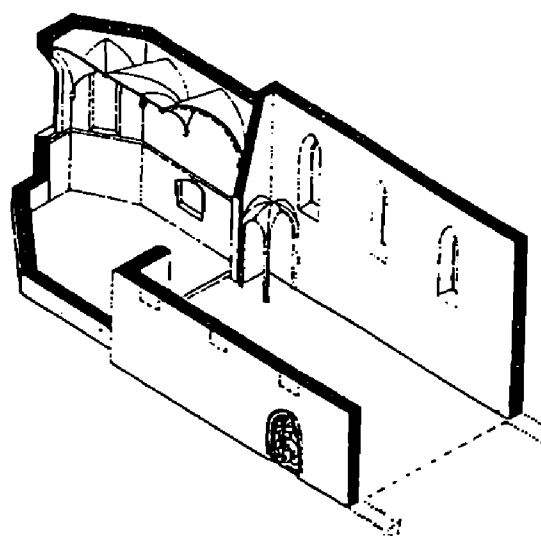
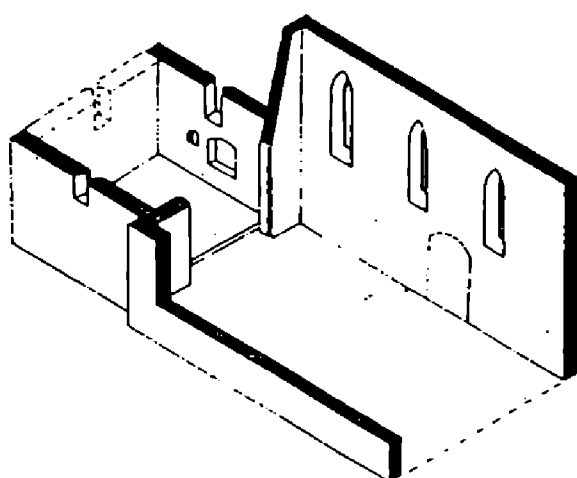
1. Priestorová rekonštrukcia domi- nikánskeho kláštora v Trnave

2. Kostol klarisiek v Trnave

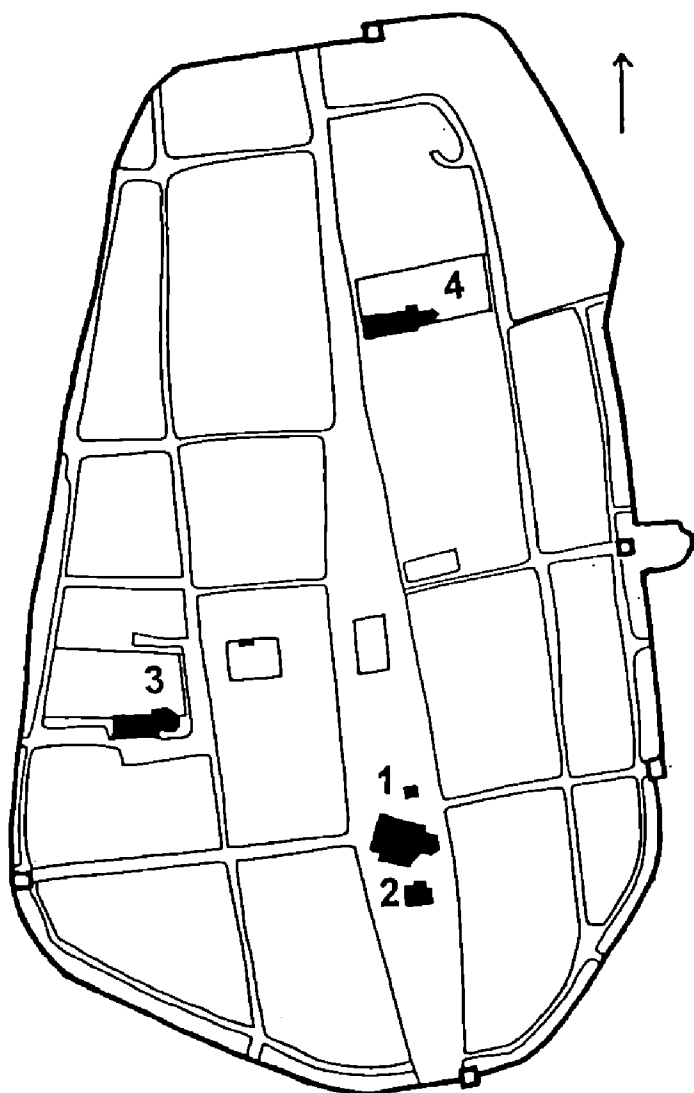
a) I. stavebná etapa

b) II. stavebná etapa

Obr. 2. Trnava. Rekonštrukcia dominikánskeho kláštora a kostola klarisiek.

KOŠICE

3- Kláštor dominikánov
4- Kláštor františkánov

1- Dom sv. Alžbety
2- Kaplnka sv. Michala

Obr. 3. Košice. Sakrálné objekty.

(dnes Kláštor pod Znievom) bolo v roku 1266 povýšené na kráľovské mesto s výsadami, ktorému panovník ingerentnú úlohu zveril premonštrátom s hodnoverným miestom (Hološová 1990). V 15. storočí prichádzajú košickí dominikáni do banského mestečka Gelnica (Ferrarius 1637, s. 591) a po zriadení univerzity – Academie Istropolitany v Bratislave, prišli sem vyučovať viedenský dominikáni. Fundátor univerzity kráľ Matej Korvín vybavoval u pápeža Pavla II., aby kláštor klarisiek bol odovzdaný dominikánom, čo sa tak nestalo a tak v Bratislave nemali vlastný konvent (Jankovič 1992, s. 161 [tam staršia literatúra]).

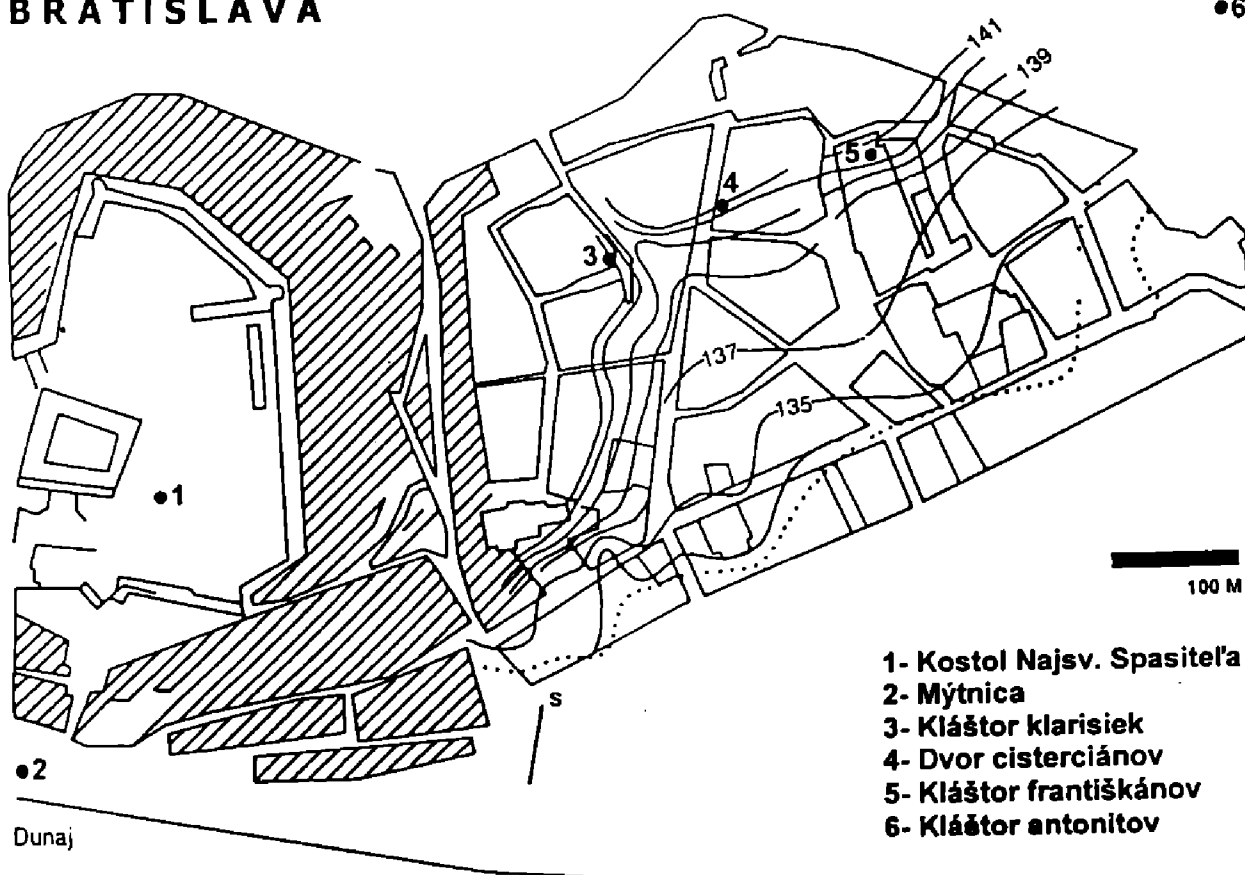
Preferencia obchodných miest je rovnako doložená i prvými františkánskymi fundáciami. Pred rokom 1260 františkáni v Uhorsku založili 17 kláštorov, z ktorých väčšina (10 kláštorov) bola založená v tých mestách ako kláštory dominikánske (Buda, Ostrihom, Győr, Fehervár, Pécs, Pest, Sárospatak, Košice, Tmava [Karácsonyi 1922, s. 984]). John B. Freed podrobne analyzoval proces expanzie mendikantov na území Nemecka a ich etablovanie v urbanizácii miest, pričom dospel k pozoruhodnému poznatku, že mestá s menším počtom obyvateľov ako 1 000 nemali v 13. storočí kláštor. Mestá nad 1 000 obyvateľov (podľa E. Ennen 1963, s. 199 sa považovali za stredné mesto) mali jeden kláštor (uvádza 169 výskytov) a dva kláštory patrili mestám nad 2 000 obyvateľov (Freed 1977, s. 53). Jeho

v Banskej Štiavnici usadili pred rokom 1275, o čom svedčia dve listiny: v prvej sa hovorí, že mesto vrátilo dominikánom kostol sv. Mikuláša a vzdalo sa jej patronátneho práva, čo túto zmenu (2. listina) odobril kráľ Ladislav IV., ktorý sa rovnako vzdal kráľovských patronátnych práv (Jankovič 1965, s. 127). V tzv. Guidonovom zozname dominikánskych kláštorov z roku 1303 je konvent sv. Jána Krstiteľa po prvýkrát doložený v Tmave (Pfeiffer 1912, s. 27; Horváth 1916, s. 196). Na starej obchodnej ceste údolím Turca, pod kráľovským Znievským hradom (od roku 1243 nazvanom Turiec) sa kráľ Belo IV. usiloval vybudovať prosperujúce mesto, v ktorom začas (ani nie 10 rokov) existoval i „domus predicatorum“, no v roku 1250 ho kráľ odovzdal premonštrátom (CDSI 2. zv., č. 370 [s. 257]; porovnaj i druhú zakladajúcu listinu kláštora z roku 1251 – tamže, č. 400 [s. 277]; Ratkoš 1951; Beňko 1995, s. 41). Znievske Podhradie

poznatky možno aplikovať i na naše pomery, navyše, keď františkánska expanzia práve z nemeckých oblastí zasiahla Uhorsko. Postup do nemeckých oblastí bol starostlivo naplánovaný už na generálnej kapitule v máji 1221 v Portiuncule, a priebeh je pomerne dobre známy z kroniky Jordana z Giana (Esser 1966, s. 39n.). Františkánska expanzia pokračovala takým rýchlym tempom, že generálna kapitula zriadila dve nemecké provincie, v ktorých vznikali menšie obvody – kustódie. Prílevom nemeckých kolonistov do východného územia možno pozorovať i založenie prvých františkánskych konventov – stúpcov miernejšieho smeru – konventuálov. Každý mendikantský konvent začínal sa malou zárodkovou stavebnou bunkou. Ako možno pozorovať na príklade nemeckých miest, častými prístreškami rehoľníkov boli v začiatkoch rôzne domy – špitále a leprosálie (Freed 1977, s. 34; pre uhorskú provinciu pozri Karácsonyi 1922, s. 13–16). Hypotetický predpoklad možno aplikovať na Trnavu, ktorej pôvodný názov Sobota (maď. Szombat – Nagyszombat) svedčí o trhovej osade pri kostole sv. Mikuláša, písomne doloženého už v roku 1211 (CDS I 1. zv., s. 131). Vznikanie právne etablovaného mestského sídliska možno časovo určiť na prelom 12. a 13. storočia, a vývoj vrcholil udelením mestských výsad roku 1238 (CDS I 2. zv., č. 44 [s. 30–31]; k hosťom pozri Javošová 1998). Františkáni sa do Trnavy dostali prostredníctvom nemeckých prisťahovalcov okolo roku 1230 (Slivka 1991, s. 23, tam doklady) a tzv. druhý rád (rehoľa) – klarisky prichádzajú sem medzi rokmi 1235–1239, teda v období keď Trnava patrila už kráľovi Belovi IV., ktorý ju odkúpil od svojej tety Konstancie, manželky českého kráľa Přemysla Otakara I. (Šebánek–Dušková 1956; Varsik 1975, s. 11–12). Prítomnosť klarisiek v Trnave ešte za života sv. Kláry (1253) treba vidieť v istých dynasticko-kráľovských vzťahoch, ktorým záleželo na svätorečení svojich dcér. Aktívne sa na tom podieľali členovia z radov mendikantov. Do toku udalostí zapadá i svätorečenie sestry kráľa Bélu IV. a Konstanciinej netere Alžbety (1. júna 1235), ktorú si klarisky zvolili za svoji

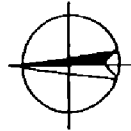
BRATISLAVA

•6

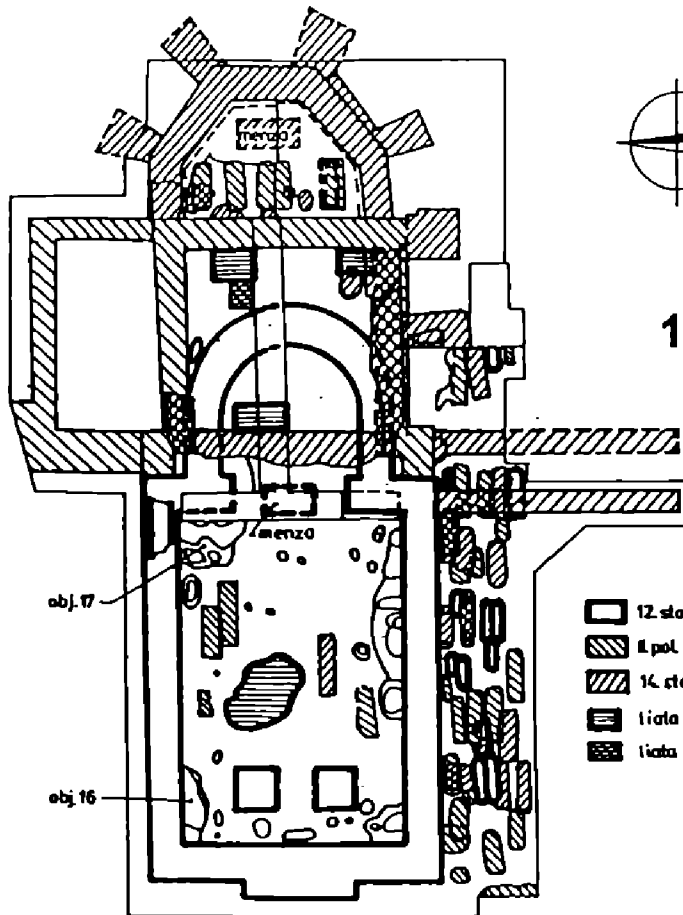

Obr. 4. Bratislava. Sakrálné objekty.

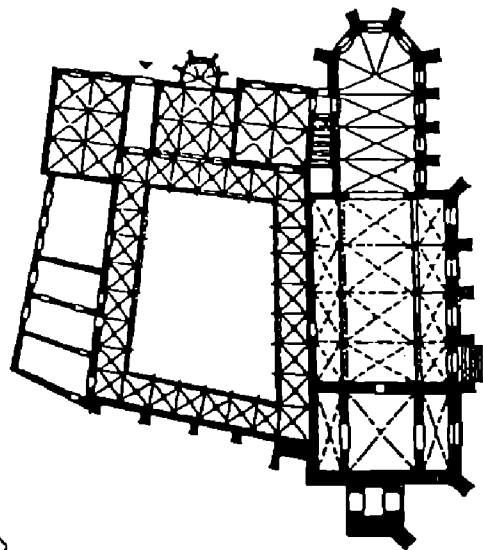
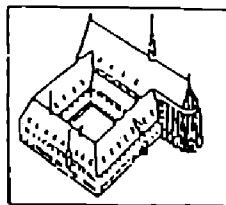
LEVOČA

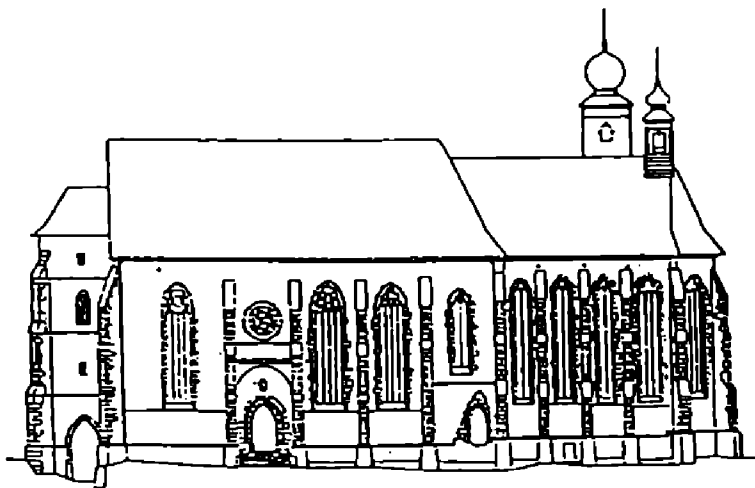
1. Kostol sv. Mikuláša na predmestí

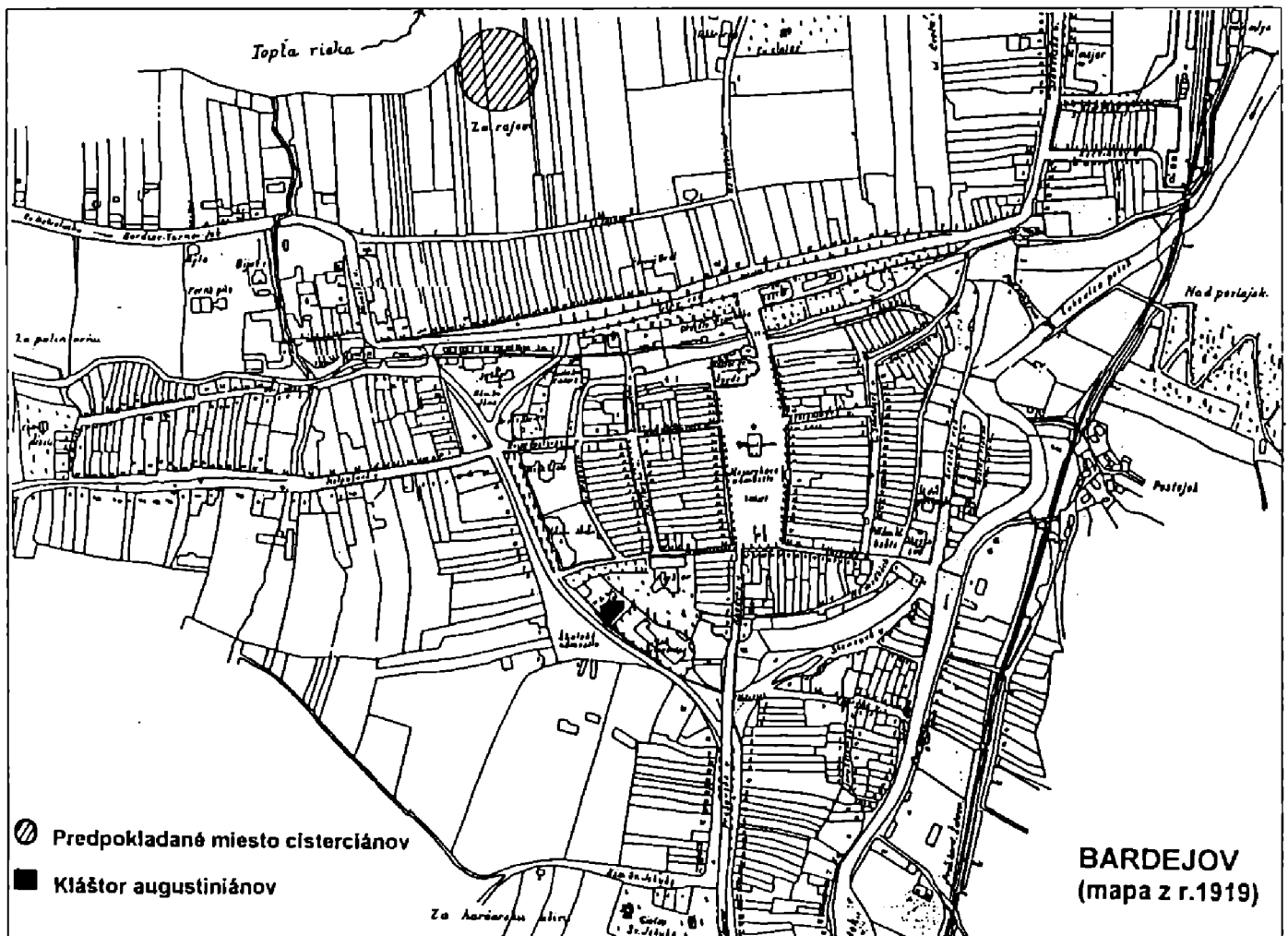
- 12. stor. a 1. pol. 13. stor.
- 2. pol. 13. stor.
- 14. stor. a 1. pol. 15. stor.
- liata maltová podlaha
- liata maltová podlaha

2. Kláštor františkánov

Obr. 5. Levoča. Stavebný vývoj kostola sv. Mikuláša a rekonstrukcia kláštora františkánov.

Obr. 6. Bardejov. Kláštor augustiniánov v mestskej zástavbe.

patrónku, ako to vyplýva z pápežských listín z roku 1251 a 1255 (Slivka 1991; CDS I 2. zv., s. 260: „...monialium inclusarum monasterii sancte Helisabet in Tirna, ordinis sancti Damiani...“). Klarisky na začiatku svojej existencie boli rehoľnicami sv. Damiána – damianitky (podľa konventu sv. Damiána v Asissi) a ich prvou predstavenou bola sv. Klára. Prítomnosť klarisiek v Trnave núti predpokladať aj minoritov, ktorým bola zverená ich duchovná opatera. Život v prísnej klauzúre s uplatňovaním kontemplatívneho životného štandardu nemohol podstatne zasiahnuť do organizmu verejného mestského života. O reholi klarisiek možno povedať, že bola výlučne kráľovskou, čo možno pozorovať v štruktúre širších dynastických vzťahov Uhorska, Čiech a Poľska (pozri Lainati 1982, tam staršia lit.; k dynastickým prepojeniam pozri Machilek 1992). Z ich radov – a to i v pokrvnom príbuzenstve došlo k skorej úcte, ba i svätorečeniu jednotlivých členiek rodu (česká Agnesa [Anežka † 1282], svätorečená pred 11 rokmi alebo dcéry kráľa Bélu IV. – Margaréta, vychovávaná dominikánmi v Bude s vedomím na svätorečenie [uskutočnilo sa až v r. 1943], Helena [Jolanta † 1298] alebo Kuniginda [Kinga † 1292], spoluzakladateľka kláštora v Starom Sączu [svätorečená v júni 1999 – Hagiografia polska I. Poznań 1971, s. 624–629, 757–772]). Francúzsky historik A. Vauchez to výstižne pomenoval „mendikantskou svätosťou“ (Vauchez 1988, s. 243–249 a 442). Kráľovský punc i ochranu si klarisky podržali počas celého storočia. V Bratislave opustený kláštor cisterciatiek v roku 1297 prevzali klarisky, ktorým konvent s kostolom bol od základu znovu vystavaný. Podobne i františkánom, kde vysviacka prestavaného chrámu na sviatok Zvestovania P. Márie (25. marca) v roku 1297 bola majestátnym stretnutím svetského honorátu – kráľa Ondreja III. s uhorskou šľachtou a cirkevného honorátu (biskupi z Györu, Pécsi, Vacova, Ostrihomu a Nitry (Maszarik 1897, s. 70–71;

Karácsonyi 1922, s. 228n.; Ciulisová 1998). Akcia bola pripravená už na synode konanej 23. apríla 1286 v ostrihomskej katedrále, kde sa hovorilo aj o konsekrovaní kostola menších bratov v Bratislave (Waldmüller 1987, s. 201 a 205), teda už v tom čase minoriti boli v Bratislave (popredný historik dejín Bratislavy T. Ortway (1903, s. 521) ich prítomnosť pripúšťa okolo roku 1240, čo podporuje konštatovanie, že františkáni sem prišli za panovania Belu IV. okolo polovice 13. storočia (Karácsonyi 1922, s. 228; Hervay 1983, s. 229). V čase panovania Belu IV. (1235–1270) pramene vykazujú 25 františkánskych kláštorov v uhorskej provincii, štrukturovaných v siedmich kustodiách (Hervay 1983, s. 229). Okrem spomenutých (Trnava, Bratislava a Nitra – o počiatkoch nie sú hodnoverné dokumenty [napr. Czeizel 1911, s. 6] a až v roku 1270 vystupujú dvaja františkánci vo svedectve pred kapitulou MES II, s. 473) možno predpokladať i Slovenskú Ľupču, kde pod kráľovským hradom najpravdepodobnejšie Belo IV. fundoval rehoľný dom (tu vydával i svoje listiny: z roku 1258 – CDS I 2. zv., č. 609 [s. 424] a 1265 – Fejér, CDH IV, 3, s. 273). Kláštor v 16. storočí zanikol. Doterajšie výsledky archeologického výskumu toto datovanie vzniku naplno potvrdzujú. Nasledujúce storočie znamenalo ďalšie posilnenie siete mendikantských domov, ale s tým rozdielom, že ve fundančnom procese vystupujú bohatí magnáti, resp. priamo mešťania. Na začiatku 14. storočia vznikajú františkánske kláštory v Trenčíne, Levoči, Spišskej Novej Vsi, a v nasledujúcom storočí v Košiciach, Humennom, Filákovce, Hlohovci a v Skalici (Karácsonyi 1922, s. 177, 198, 286; II. zv. s. 52–58, 75–77, 90–95, 154–157; Gajdoš 1983, s. 252–256).

Na prelome 14. a 15. storočia sa objavuje i ďalšia žobravá rehoľa – karmelitáni, a to v Prievidzi (medzi rokmi 1390–1396) a v Prešove (roku 1431 – Deckert 1961, s. 42, 293; Smet 1975, s. 37; Trajdos 1993, s. 52). Vo východnej časti Slovenska sa pod kráľovskou preferenciou etablovali i augustiniáni-eremiti, najprv pod kráľovským hradom Šariš a odtiaľ v Bardejove a v Spišskom Podhradí (Fallenbüchl 1943, s. 147n.).

V období vrcholného stredoveku mendikantské kláštory tvoria podstatný faktor mestskej cirkevnej politiky, čo sa odrazilo nielen v kázateľskej oblasti (pozri Menzel 1991, s. 339n.) so špecificky vytríbeným komunikatívnym štýlom (Vauchez 1996, s. 109), ale i v riadiacej (mendikanti napríklad garantovali trestný poriadok), sociálno-charitatívnej (starostlivosť o chorých a opustených, i keď sami neboli špitálnikmi – Reicke 1932, s. 24n.) a v konečnom dôsledku ich domy boli cirkevnou reprezentáciou mešťanstva (Herzig 1979, s. 37), či „slávnej pečate mesta“, ako sa vyjadril J. Stüdeli (1969, s. 107). V západnej monastickej literatúre sú otázky vzťahu mendikantských reholí k mestskému prostrediu pomerne dobre rozpracované (Stüdeli 1969; Elm 1981; Hecker 1981; Sydow 1980; Badstübner 1981; Neidiger 1981 a i.) a vďaka umelecko-historickým výskumom sú pomerne dobre rekonštruované schémy príslušných konventov (Braunfels 1985, s. 177n.; Badstübner 1984, s. 218n.; Feld–Szekér 1996, tam cit. lit.). Pozornosť upútávajú jednotlivé kostoly žobravých reholí (Binding 1982; Marosi 1982), ktoré svojou rámcovou celistvosťou halového typu ako protipólu k bazilike zvyrazňuje i maliarska výzdoba, poväčšine ako medium radovej propagandy (ku ideológii halových kostolov pozri H.-J. Kunst 1972, k obrazovému vyjadreniu pozri Belting 1981 a 1990). Doterajšie archeologické výskumy mendikantských konventov na Slovensku (dominikánskych: v Banskej Štiavnici [Hanuliak–Hoššo–Hunka 1996] a v Košiciach, ako aj františkánskych kláštorov: Bratislava, Slovenská Ľupča, Levoča [Lukáč 1998]) jednak nie sú ukončené a náležite publikované, pričom ony priniesli doklady nielen k stavebnému vývoju, ale predovšetkým k obrazu ich života i ekonomickej bázy (vzorové monografické spracovanie výskumu dominikánskeho kláštora v Budapešti podala jeho autorka K. H. Gyürky 1981). Zložitý bol totiž vývoj tzv. uplatňovania Kristovej chudoby v základnom vzťahu „usus“ a „dominium“. Otázka vlastníctva (tzv. usus facti) bola zavŕšená až na začiatku 14. storočia s uplatnením modifikovanej koncepcie chudoby (pozri Taeuber 1968, s. 100n., 164n., 354n., hlavne Neidiger 1981, III. kap. [s. 137n.]). Z uvedeného prameňa i ďalšie otázky urbanogénneho charakteru, napr. stavanie kláštorov pri mestských múroch, často pri branách, ako to pozorujeme po celej kresťanskej Európe

(prehľad v práci J. Piekalski 1999, s. 238n., tam cit. lit.), vrátane slovenských kláštorov. Všetky postulované problémy sa nezaobíjdu bez poznania ich spirituality, ktorá hlavne vo vrcholnostredovekom období mala značný vplyv i na mestské zázemia – na vidiecke obyvateľstvo (Rotzetter 1982; Lipiński 1981).

Literatúra

- BADSTÜBNER, E., 1981: Kirchen und Klöster der Bettelorden im sozialen und gestalterischen Gefüge der mittelalterlichen Stadt. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift* 30, s. 323–335.
- 1984: Kirchen der Mönche. Die Baukunst der reformorden im Mittelalter. Leipzig.
- BELTING, H., 1981: Das Bild und sein Publikum im Mittelalter. Berlin.
- 1990: Bild und Kunst. Eine Geschichte des Bildes vor den zeitalter der Kunst. München.
- BEŇKO, J., 1995: K počiatkom kresťanstva a stredovekých kostolov v Turci. In: *Slovenská archivistika* 50, č. 2, s. 36–44.
- BINDING, G., 1982: Die Franziskaner-Baukunst im deutsche Sprachgebiet. In: *800 Jahre Franz von Assisi*. Wien, s. 431–448.
- BRAUNFELS, W., 1985: Abendländische Klosterbaukunst. 5. vyd. Köln.
- CDSI = Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae Tom. 1–2 (ed. R. Marsina). Bratislava 1971, 1987.
- CIULISOVÁ, I., 1988: Gotická svätyňa františkánskeho kostola Panny Márie v Bratislave. *Architektúra a kamenosochárska výzdoba*. In: *Umění* 46, s. 174–187.
- CZEIZEL, G., 1911: A szent Ferenc-rendiek Nyitrán. Nitra.
- DECKERT, A., 1961: Die Oberdeutsche Provinz der Karmeliten nach den Alten ihrer Kapitel von 1421 bis 1529. Roma.
- ELM, K. (Hrsg.), 1981: Stellung und Wirksamkeit der Bettelorden in der städtischen Gesellschaft. Berlin.
- ENNEN, E., 1963: Die Europäische Stadt des Mittelalters. Köln.
- ESSER, K., 1966: Anfänge und ursprüngliche Zielsetzungen des Ordens der Minderbrüder. Leiden.
- FALLENBÜCHL, F., 1943: Az Ágostonrendiek Magyarországon. Budapest.
- FÜGEDI, E., 1970: La formation des villes et les ordres mendians en Hongrie. In: *Annales É.S.C.* 25, s. 966–987.
- 1981: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapest.
- FEJÉR CDH = FEJÉR, G., 1829–44: Codex diplomaticus ecclesiasticus ac civilis I–XI, Buda.
- FELD, I.–SZEKÉR, Gy., 1996: Die neuen Ergebnisse der archäologischen Erforschung der Klöster der Bettelorden in Ungarn. In: *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 12, s. 239–250.
- FERRARIUS, S. (O.P.), 1637: De rebus Hungaricae Provinciae ordinis Praedicatorum. Viennae.
- FREED, J., 1977: The Friars and German Society in the thirteenth century. New York.
- GAJDOŠ, V. J., 1983: Franciszkanie na Slowacji w średniowieczu. In: *Zakony franciszkańskie w Polsce*. Tom. I. Kraków–Lublin, s. 247–262.
- GEMELLI, A., 1948: Františkánské poselství světa (preklad). Praha.
- GIMPEL, J.: Die industrielle Revolution des Mittelalters. Zürich.
- GYÚRKY, K. H., 1981: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. Budapest.
- HANULIAK, M.–HOŠŠO, J.–HUNKA, J., 1996: Najvýznamnejšie poznatky z výskumu Banskoštiavnického dominikánskeho kláštora. K schopnostiam výpovede tradičných datovacích prostriedkov. In: *Slovenská archeológia* 44, č. 2, s. 307–326.
- HANUS, L., 1997: Človek a kultúra. Filozofická esej. Bratislava.
- HARSÁNYI, A., 1938: A domonkos-rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen.
- HECKER, N., 1981: Bettelorden und Bürgertum: Konflikt und Kooperation in deutschen Städten d. Spätmittelalters. Frankfurt am Main.
- HERVAY, F., 1983: Franciszkanie na Węgrzech w średniowieczu. In: *Zakony franciszkańskie w Polsce*. Tom. I. Kraków–Lublin, s. 227–235.
- HERZIG, A., 1979: Die Beziehung der Minoriten zum Bürgertum im Mittelalter. Zur Kirchenpolitik der Städte im Zeitalter des Feudalismus. In: *Die alte Stadt* Jg. 6, s. 37–39.
- HINNEBUSCH, W. A., 1966: The History of the Dominican Order. I. zv. New York.
- HOLZAPFEL, H., 1909: Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens. Freiburg im Breisgau.
- HOLOŠOVÁ, A., 1990: Činnosť hodnoverného miesta v Turci do roku 1350. In: *Slovenská archivistika* 25, č. 1, s. 56–81.
- HORVÁTI, S., 1916: A Szent Domonkos-rend multjából és jelenéből. Budapest.
- JANKOVIČ, V., 1965: Dominikánsky kostol a kláštor v Banskej Štiavnici a jeho najbližšie okolie. In: *Vlastivedný časopis* 14, s. 127–132.
- 1992: Stredoveká Bratislavská univerzita vo svetle nových prameňov. In: *Historický časopis* 40, s. 145–169.
- JAVOŠOVÁ, E., 1998: Hostia na Slovensku pred tatárskym vpádom. In: *Historický časopis* 46, s. 1–11.
- JEDIN, H., 1978: Malé dějiny koncilů. Praha.

- JIRÁSKO, L., 1979: Kláštery ve městech v Čechách a na Moravě ve 13. století. In: *Hospodářské dějiny* 4, s. 133–159.
- KARÁCSONYI, J., 1922: *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711–ig*. I. Budapest.
- KEJŘ, J., 1998: *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha.
- KIELAR, P., 1973: *Poczatki zakonu dominikańskiego w Polsce*. In: *Nasza Przesłość* 39, s. 16–102.
- KŁOCZOWSKI, J., 1956: *Dominikanie polscy na Śląsku*. Lublin.
- 1975: *Studia nad historia dominikanow w Polsce 1222–1272*. Tom. I. Warszawa.
- 1981: *Dominicans of the Polish Province in the Middle Ages*. In: *The Christian Community of Medieval Poland*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 73–80.
- KOUDELKA, V. J., 1956: *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter*. In: *Archivum fratrum Predicatorum* 26, s. 127–160.
- KRASIĆ, S., 1978: „Fr. Paulus Hungarus seu, ut alli volunt, Dalmata O.P.“ Jedna zanimljiva ličnost iz XIII st. In: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* IV, č. 7–8, s. 131–156.
- KUNST, H.-J., 1972: *Zur Ideologie der deutschen Hallenkirche als Einheitsraum*. In: *Architectura* 1, s. 38–53.
- LAINATI, Ch. A., 1982: *Die hl. Klara von Assisi*. In: *800 Jahre Franz von Assisi*. Wien, s. 99–121.
- LIPIŃSKI, H. J., 1981: *Duchowość franciszkańska*. In: *Chrześcijańska duchowość*. Warszawa, s. 378–405.
- LUKÁČ, G., 1998: *Stredoveký kláštor minoritov v Levoči (Predbežné výsledky archeologického výskumu v rokoch 1992–1996)*. In: *Východoslovenský pravek* V, s. 183–200.
- MACHILEK, F., 1992: *Přemysliden, Piasten und Arpaden und der Klarissenorden im 13. und frühen 14. Jahrhundert*. In: *Westmitteleuropa–Ostmittleuropa. Vergleiche und Beziehungen*. Festschrift für F. Seibt zum 65. Geburtstag. München, s. 293–305.
- MÁLYUSZ, E., 1933: *Árpádházi Boldog Margit (A magyar egyházi műveltség problémája)*. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolovanadik évfordulójának ünnepére*. Budapest, s. 362–373.
- MAROSI, E., 1982: *Franziskanische Architektur in Ungarn*. In: *800 Jahre Franz von Assisi*. Wien, s. 461–470.
- MASZARIK, V. M., 1898: *A szüz Máriáról nevezett szent Ferenczrendü tartomány pozsonyi zárdájának, templomának, kapornáinak és góth stílyü templom tornyának története. A zárdatemplom hatszáz éves felszentelésének emlékére 1297–1897*. Pozsony.
- MELNÍKOVÁ, M., 1993: *Habent sua fata litterae (Analýza znovunájdenej skupiny dokumentov k dejinám Košíc)*. In: *Slovenská archivistika* 28, č. 2, s. 59–69.
- MES = *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* (ed. N. Knauz). II. Strigonii 1882.
- MENZEL, M., 1991: *Predigt und Prediktorganisation im Mittelalter*. In: *Historisches Jahrbuch* 111, s. 337–384.
- NEIDIGER, B., 1981: *Mendikanten zwischen Ordensideal und städtischer Realität*. Berlin.
- ORTVAY, T., 1903: *Geschichte der Stadt Pressburg 2/4*. Pressburg.
- PALÓCZI-HORVÁTH, A., 1989: *Petschenegen – Kumanen – Jassen. Steppenvölker im mittelalterlichen Ungarn*. Budapest.
- PATEK, F., 1914: *Die Dominikaner in Ungarn 1221–1241*. In: *Ungarische Rundschau* 3, Hft. 3, s. 714–718.
- PFEIFFER, N., 1912: *Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenwüstung 1241–1242*. Zürich.
- PIEKALSKI, J., 1999: *Od Kolonii do Krakowa. Przemiana topografii wczesnych miast*. Wrocław.
- PLETNEVA, A. S., 1990: *Polovci*. Moskva.
- RATKOŠ, P., 1951: *Kedy bol založený Kláštor pod Znievom*. In: *Slovensko* 16, s. 299–303.
- REICKE, S., 1932: *Das deutsche Spital und sein Recht im Mittelalter*. I. Teil. *Das Deutsche Spital*. München.
- ROTZETTER, A., 1982: *Franziskanische Spiritualität*. In: *800 Jahre Franz von Assisi*. Wien, s. 387–398.
- SLIVKA, M., 1991: *Funkcia cirkevných inštitúcií pri urbanizácii Trnavy*. In: *Trnava 1238–1988 (zborník)*. Bratislava, s. 21–30.
- STÜDELI, J. E., 1969: *Minoritenniederlassung und mittelalterliche Stadt Beiträge zur Bedeutung von Minoriten- und anderen Mendikantenanlagen im öffentlichen Leben der mittelalterlichen Stadtgemeinde, insbesondere der deutschen Schweiz. (Franziskanische Forschungen Heft 21.)* Werl.
- SEIFERT, P.–PAWLIK, M., 1997: *Geheime Schriften mittelalterlicher Sekten*. Berlin.
- SMET, J., 1975: *The Carmelites. A History of the Brothers of Our Lady of Mount Carmel*. Roma.
- SYDOW, J., 1980: *Bürgerschaft und Kirche im Mittelalter. Probleme und Aufgaben der Forschung*. In: *Bürgerschaft und Kirche*. Sigmaringen, s. 9–25.
- ŠEBÁNEK, J.–DUŠKOVÁ, S., 1956: *Studie k českému diplomatáři*. In: *Historické štúdie* II, s. 259–268.
- TAEUBER, W., 1968: *Geld und Kredit im Mittelalter*. 2. vyd. Frankfurt am Main.
- TRAJDOS, T. M., 1993: *U zaranja karmelitów w Polsce*. Warszawa.
- VAUCHEZ, A., 1988: *La sainteté en Occident aux derniers siècles du moyen âge. D'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques*. Rom.

– 1996: Duchowość średniowiecza (preklad). Gdańsk.

VARSÍK, B., 1975: Vznik Trnavy a rozvoj mesta v stredoveku. In: Trnavský zborník I, s. 9–29.

WALDMÜLLER, L., 1987: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Paderborn–München–Wien–Zürich.

Zusammenfassung

Mendikantsorden im Prozess der Stadtgründungen in der Slowakei

Das 13. Umbruchsjahrhundert hatte einen Bedarf neue Klöster herauszurufen. Ihre Aufgabe war Regelung des Laienprozesses und in seinem Rahmen auch die begleitende Häresie. In den entstehenden Städten waren die Klöster bedeutende Zentren des gesellschaftlichen Lebens. Die mittelalterliche Stadt stellt zwei Bevölkerungsgruppen dar: einerseits die Bürger, andererseits die übrige sozial differenzierte Bevölkerung. In diese politische und wirtschaftliche Umwandlung fällt die Gründung der neuen Ordenskommunitäten mit dem Ideal der evangelischen Armut. So kamen in die entstehenden Städten vor allem die Mendikantsorden, die Dominikaner und Minoritenorden. Diese Mönchorden waren auf die Pastoration der Stadtbevölkerung orientiert. Bei den nicht christlichen Gruppen der Bevölkerung, vor allem bei den Kummanen und Petschenegen haben sie auch Missionsarbeit durchgeführt. Durch die Predigt haben die Mönchorden auf die Vernunft (Dominikaner), auf das Herz (Minoriten), gewirkt, andere Mönche wie z. B. die Augustinianer betonten die geistliche Verwaltung, die Karmelitaner die Askese und die Barmherzigen Brüder bildeten Bedingungen für die Krankenpflege.

Die Anwesenheit der eifersüchtigen Orden hat zur besseren Erkenntnis der Stadtentwicklung beigetragen. Als Beispiel waren es die Dominikaner, die den Handelszentren den Vorzug gaben. So entstanden neue Klöster im 13. Jh. in Košice, Banská Štiavnica und Trnava. Mit der Einwanderung der deutschen Bevölkerung kamen um 1230 die Franziskaner nach Trnava. Bald folgte auch der Frauenzweig der Klarissen. Unterschiedliche Entwicklung hatte Bratislava. Unter der königlichen Burg waren schon am Anfang des 13. Jhs. die Johanniter und Konvent der Zisterzienserinnen. Ihr Konventhaus übernahmen im Jahr 1297 die Klarissen. In der Hälfte des 13. Jhs. wurden mit der königlichen Unterstützung die Franziskaner angesiedelt. Die Kongregation der Klarissen kann man in einem Zusammenhang der königlichen Höfe wie in Ungarn, so auch in Böhmen und Polen (Machilek 1992) beobachten. Während der ganzen Zeit ihrer Existenz standen sie unter dem Schutz der Königshöfe.

Weitere Verbreitung der Mendikantsorden in der Slowakei kann man am Anfang des 14. Jhs. (Klöster der Franziskaner in Trenčín, Levoča und Spišská Nová Ves) beobachten. Im folgenden Jahrhundert entstanden solche Klöster in Košice, Humenné, Fil'akovo, Hlohovec und Skalica. In derselben Zeit registrieren wir weitere Orden z. B. Karmelitaner (am Ende des 14. Jhs. in Prievidza und im Jahr 1431 in Prešov), oder Augustinianer-Eremiten nur im östlichen Teil der Slowakei (Veľký Šariš, Bardejov, Spišské Podhradie).

Der Verfasser macht auf den bisherigen Stand der Erforschung der einzelnen Klöster und ihre Kirchen aufmerksam. Archäologische Forschungen (z. B. in Banská Štiavnica, Košice, Levoča, Bratislava, Slovenská Lupča) sind noch nicht beendet und leider auch noch nicht entsprechenderweise publiziert. Erst die Veröffentlichung der Grabungen bringt neue Erkenntnisse von der Bauentwicklung und besonders vom klösterlichen Leben und von den ökonomischen Verhältnissen. Die Klöster in den Städten der Slowakei hatten denselben urbanistischen Charakter, wie in den anderen Städten Europas.

Abbildungen:

1. Mendikantsklöster in der Slowakei.
2. 1 – Rekonstruktion des Dominikanerklosters in Trnava. 2 – Klarissenkirche in Trnava.
3. Košice. Stadtplan mit den Sakralobjekten.
4. Bratislava. Stadtplan mit den Sakralobjekten.
5. Levoča. 1 – Nikolauskirche in der Vorstadt. 2 – Franziskanisches Kloster.
6. Bardejov. Stadtplan mit dem Augustiner Kloster und wahrscheinliche Plazierung der Zisterzienser.

